

Typy jazykových problémov*

81`1

81`242(=511.141)(437.6)

811.511.141(437.6)

Kľúčové slová: Jednoduchý manažment. Organizovaný manažment. Jazykové plánovanie. Jazykový problém. Typy problémov. Aplikovaná lingvistika.

Jazykové problémy sú dôležitou zložkou spoločenských problémov. Na rozdiel od mnohých iných problémov sa netýkajú iba niektorých skupín, ale stretáva sa s nimi každý človek bez výnimky, sprevádzajú každého od kolísky až po hrob. Pre príslušníkov menšinových spoločenstiev to platí doslova – prvým ich problémom je, aké meno dať budúcemu dieťaťu a v akom jazyku ho dať zapísať do matriky; posledným problémom je, aký má byť jazyk smútočných oznámení, pohrebného ceremoniálu, nápisu na náhrobníku, už ani nehovoriac o prípadných problémoch okolo toho, v akom jazyku sa vedie dedičské konanie. Čím je človek vzdelanejší, tým viacerým jazykovým problémom musí čeliť počas svojho života – predovšetkým preto, lebo so vzdelaním sa zvyšuje aj počet registrov, ktoré človek pozná, ako aj nároky voči vlastným verbálnym prejavom, i voči verbálnym prejavom iných, či už vo všeobecnosti, alebo v špecifických rečových situáciách.

Príklad, ktorý sa môže zdať byť extrémny: jedna znamenitá prekladateľka literárnych diel zo slovenčiny do maďarčiny, ktorá dvakrát bola ocenená prestížnou Madáchovou cenou, sa mi raz zdôverila, aké muky prežívala v Budapešti v bufete Széchényiho knižnice, keď sa nevedela rozhodnúť, či si má pýtať *kávę*, *feketekávę*, *fekete*, *dupla* alebo niečo iné (ide o rôzne pomenovania kávy), ktorá z nich je v danej situácii štylisticky nepríznaková, neutrálna forma. Pre menej vzdelaného človeka by to určite nebol žiaden hlavolam.

* Výskumy jazykových problémov boli podporované Maďarskou akadémiou vied; výskum jazykových problémov a s nimi súvisiacich ideológií v multilingválnom prostredí starej Bratislavy bol a je realizovaný na Katedre germanistiky FF UK Bratislava v rámci projektu Vega, č. 1/0273/10 (2010-2011) pod názvom *Bratislava a multilingvizmus. Jazyková biografía medzivojnovnej a vojnovnej generácie obyvateľov Bratislavy*. Tu vyjadrujem svoju vďaku Jiřimu Nekvapilovi za všetky odborné rady a za jeho pomoc pri zaobstarávaní odbornej literatúry.

Je odôvodnené predpokladať, že jazykové problémy sprevádzali ľudí počas celej histórie, aj keď nie všetky dnes známe druhy problémov existovali aj v dávnejších historických obdobiach. Jazykové problémy sú prítomné v každej jazykovej a rečovej komunite, ich existencia je pravdepodobne sociolingvistickou univerzáliou. Ich výrazná prítomnosť je zvlášť charakteristická pre nasledovné spoločenstvá: a) moderné, „jazykovo náročné“ spoločenstvá európskeho typu (tzv. fokusované spoločenstvá¹; kultúry so štandardným jazykom²); b) multilingválne spoločenstvá afrického a ázijskeho typu; c) spoločenstvá používajúce pidžinské a kreolské jazyky (difúzne spoločenstvá³); d) moderné menšinové bilingválne a multilingválne komunity (difúzne komunity).

Riešenie jazykových problémov je dôležitou – ak nie najdôležitejšou – úlohou jazykového manažmentu. „Jazykový manažment s ľudskou tvárou“ sotva môže mať iný konečný cieľ, než prispieť k riešeniu jazykových problémov ľudí, resp. uľahčiť spolužitie s dočasne alebo trvalo neriešiteľnými problémami. Keďže k tomuto konečnému cieľu často vedie kľukatá (a hrboľatá) cesta, nie je vždy na prvý pohľad jasné, že konkrétne úlohy jazykového plánovania miera k riešeniu problémov. V dlhodobej perspektíve však všetka snaha odborníkov by mala viesť práve k riešeniam.⁴

Vo svojom príspevku chcem predstaviť rôzne druhy jazykových problémov na základe niektorých svojich skorších prác (Kolláth – Lanstyák 2007, Lanstyák 2007, 2009b, 2010a) a posledných výskumov, no neraz radikálne meniac systemizáciu použítu v týchto prácach. Systemizácia jazykových problémov nie je samoučelná: umožňuje, aby sa nemusel každý problém preskúmať osve, aby sa dali sformulovať zovšeobecňujúce závery o celých skupinách problémov. Problémy patriace do rovnakej skupiny si pravdepodobne žiadajú rovnaké riešenia, a preto je ich klasifikácia prípravou fázou činností smerujúcich k riešeniu. Pre rozsiahlosť problematiky sa v tomto príspevku nevenujem riešeniu (ani iným spôsobom manažovania) jazykových problémov, tejto otázke sa hodlám venovať v ďalších svojich prácach.

Teória jazykového manažmentu

Teória jazykového manažmentu (Language Management Theory) bola vypracovaná v 70. rokoch minulého storočia Björnom H. Jernuddom a Jiřím V. Neustupným ako špecifická odnož, vyvinutejšia forma teórie jazykového plánovania. Najprv sa nazývala „teóriou jazykovej korekcie“ (Language Correction Theory); výraz „jazykový manažment“ (language management) použili Jernudd a Neustupný prvýkrát na jednej konferencii v kanadskom Quebecu (1987). Tvorcovia teórie ju považujú za komplexnejšiu alternatívu jazykového plánovania. Skutočne, jedným z jej predností je komplexný charakter, vďaka ktorému je schopná integrovať nielen kultiváciu jazyka ako organizovanú činnosť zameranú na rozvoj a šírenie štandardnej variety (čo v iných krajinách je vedecky podložená, seriózna činnosť, ku ktorej sa smelo hlásia aj najväčšie lingvistické capacity), ale aj jazykové plánovanie ako typický druh organizovaného manažmentu. Medzi popredných predstaviteľov teórie patrí aj Jiří Nekvapil.

Jazykový manažment je činnosť (rad činností), v priebehu ktorej (ktorých) či už bežní hovoriaci alebo experti odkrývajú, analyzujú a riešia jazykové problémy. Kým bežní hovoriaci v konkrétnych životných situáciách zvyčajne realizujú tzv.

jednoduchý manažment, ktorého cieľom je vyriešiť „online“ alebo „offline“ problém týkajúci sa úzkeho kruhu participantov, či dokonca iba jedného jednotlivca, zatiaľ odborníci, napríklad lingvisti riešia problémy väčších skupín „offline“, v rámci tzv. organizovaného jazykového manažmentu. Jazykové plánovanie a kultivácia jazyka sú dve odlišné formy organizovaného jazykového manažmentu.

Jazykový manažment je zameraný jednak na ovplyvňovanie konkrétnych jazykových diskurzov, jednak na ovplyvňovanie samotného systému jazyka. Samozrejme, jazyk a rôzne konkrétne variety jazyka je možné ovplyvniť len cez diskurzy, avšak cieľom jazykového manažmentu v jednotlivých prípadoch nie je nevyhnutne ovplyvniť systém jazyka či vyvolať jazykové zmeny; výlučným cieľom manažmentu môže byť aj ovplyvnenie konkrétneho diskurzu. V tomto sa jazykový manažment líši od jazykového plánovania, ktorého cieľom je vždy dosiahnuť zmenu systému jazyka (alebo niektorého jeho prvku).

Na rozdiel od expertov pre jazykové plánovanie, odborníci na jazykový manažment svoje aktivity neobmedzujú na štandardnú varietu jazyka; legitímnym cieľom manažmentu môže byť modifikácia teoreticky ktorejkoľvek variety, v ktorej sa daný problém objaví. Tento aspekt teórie manažmentu je dôležitý aj z hľadiska minoritného bilingvizmu, pretože v podmienkach menšinovej dvojazyčnosti hrajú neštandardné variety dôležitejšiu úlohu, ako v podmienkach väčšinových spoločností.

Pojem „jazykového problému“

Priblížiť pojem „jazykového problému“ možno – a aj treba – z viacerých hľadísk. V nasledujúcej časti tento pojem vymedzím trojakým spôsobom: vychádzajúc zo všeobecného pojmu „problém“, v kontexte systému noriem komunity, resp. z hľadiska následkov, ktoré problém vyvolal.

Ak chceme pri definícii termínu „jazykový problém“ vychádzať zo všeobecne vzatého pojmu „problém“, môžeme problém – presnejšie konkrétny, tzv. prípadový problém – definovať ako okolnosť, ktorá zabraňuje človeku dosiahnuť svoj cieľ. Ak nemáme na mysli jednotlivé problémy, ale typ problémov, potom hovoríme o problémoch ako o okolnostiach, ktoré bránia spoločnosti dosiahnuť svoje vytýčené ciele. Vychádzajúc z tohto vymedzenia jazykový problém môžeme definovať ako okolnosť, ktorá bráni hovoriacemu dosiahnuť svoj „jazykový cieľ“, t. j. čo najefektívnejšie použiť jeden alebo viac jazykov resp. variet na dosiahnutie svojich mimojazykových cieľov (niekedy je jediným cieľom samotné použitie jazyka). Samozrejme, „použitie jazykov“ môže rovnako znamenať hovorenie, počúvanie, písanie či čítanie. Riešenie takto definovaných jednotlivých problémov sa často odohráva „online“, v konkrétnom komunikačnom akte, v rámci jednoduchého jazykového manažmentu. Zovšeobecnenia konkrétnych problémov, ktoré už sledujeme „offline“, môžeme definovať ako okolnosti, ktoré bránia danému jazykovému spoločenstvu dosiahnuť svoje „jazykové ciele“. Riešenie tohto typu problémov sa uskutočňuje offline v rámci organizovaného jazykového manažmentu.⁵

Konkrétnym, prípadovým problémom je napríklad to, keď hovoriaci nerozumie v hovorenom či písanom texte nejakému cudziemu slovu, čo mu bráni v získaní potrebných informácií. Najprv sa pokúša o vydedukovanie významu slova na základe kontextu. Ak sa to nepodarí, a pre hovoriaceho je *dôležité* porozumieť

danému výrazu, potom použije „online“ riešenie jednoduchého jazykového manažmentu, ktoré je obvyklé pri verbálnej jazykovej komunikácii: ihneď pri vynorení sa problému – ak sa nehanbí – opýta sa svojho komunikačného partnera, čo dané slovo znamená. Opýtať sa môže aj v prípade, že na problém narazí v písanom texte, ak je v jeho okolí vhodná osoba, alebo je takáto osoba dosiahnuteľná pomocou nejakého telekomunikačného prostriedku, resp. môže si slovo nájsť v slovníku cudzích slov, v elektronickom slovníku, v textoch uverejnených na internete a pod., a potom pokračovať v čítaní textu.

Pretože s takýmto problémom sa stretáva veľa ľudí, je veľa takých, ktorí v textoch písaných v ich materinskom jazyku nachádzajú neznáme cudzie slová, tento typ problému sa zvykne riešiť aj v rámci organizovaného jazykového manažmentu, offline; tradičným riešením je zostavenie slovníkov cudzích slov, resp. zriadenie jazykových poradenských centier, kde záujemcovia môžu získať pomoc pri riešení takýchto či iných typov problémov.

Teória jazykového manažmentu definuje jazykový problém ako negatívne hodnotený odklon od normy uplatňovanej v danom diskurze. Takýto prístup je však aplikovateľný nanajvýš v takých „ideálnych“ rečových komunitách, resp. rečových situáciách, v ktorých je používanie jazyka hovoriaceho založené na stabilnej norme, rovnako akceptovanej a interpretovanej všetkými účastníkmi interakcie. Prísne vzaté, takéto spoločenstvá neexistujú; v reálnom svete sa k nim najviac približujú vyššie spomenuté fokusované spoločenstvá, ktoré sú zväčša moderné národnoštátne spoločenstvá. Iná je situácia v menšinových komunitách, ktoré sú skôr difúzne. V prípade takýchto rečových komunít – ako je napr. aj rečová komunita Maďarov na Slovensku, ale aj ostatné maďarské menšinové rečové komunity v Karpatskej kotline – nemožno vychádzať z vyššie uvedenej definície jazykového problému. Použitie tejto definície je problematické aj v prípade komunikácie v iných kontaktočných situáciách.

Napríklad na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave sú zahraničným oponentom alebo zahraničným členom komisií zúčastňujúcim sa habilitačného konania a konania na vymenúvanie profesorov zasielané písomné materiály týkajúce sa adeptov len v štátnom jazyku, korešpondencia s nimi prebieha taktiež v štátnom jazyku. Podľa všetkého je teda v súlade so slovenskými komunikačnými normami – alebo aspoň s normami vedenia fakulty –, ak zahraniční odborníci dostávajú materiály v jazyku, ktorému s veľkou pravdepodobnosťou vôbec nerozumejú, alebo len veľmi málo rozumieť. V blízkej minulosti sa to stalo pri jednom konkrétnom konaní na vymenovanie profesora. Dotyčný fínsky oponent, resp. maďarský člen komisie považoval takýto postup za čudný. Z toho vyplýva, že podľa fínskych alebo maďarských noriem – alebo aspoň podľa noriem konkrétneho oponenta a člena komisie – by bolo bývalo správnejšie osloviť ich v anglickom jazyku. V tejto situácii teda z jednej strany nenastal odklon od normy, z druhej strany – zo strany fínskeho oponenta pracujúceho v Rakúsku a maďarského člena komisie – odklon nastal a bol navyše negatívne hodnotený.

Napokon „jazykový problém“ možno definovať aj z hľadiska jeho následkov. V takom prípade ho definujeme ako udalosť súvisiacu s jazykom, ktorá vzniká v priebehu (písomnej alebo ústnej) verbálnej komunikácie či v nadväznosti na ňu, vyvoláva v hovoriacom a/alebo v poslucháčovi nepríjemný pocit (emocionálny aspekt),

zapríčiňuje poruchu komunikácie, zdržuje, v krajnom prípade znemožňuje komunikáciu v danom jazyku alebo v danej variete (komunikačný aspekt), núti hovoriaceho používať také jazykové či paralingvistické prostriedky, ktoré nemal v úmysle použiť (jazykový aspekt), počúvajúceho zasa núti používať pôvodne nezamýšľané dekódovacie stratégie (psycholingvistický aspekt).⁶ Takéto udalosti sú skutočne často spre-vádzané negatívnym hodnotením jazykového prejavu niektorého účastníka interakcie zo strany hovoriaceho a/alebo poslucháča (negatívne hodnotenie sa môže týkať prejavu iných, ale aj vlastného prejavu).

Vrátiac sa k predošlému príkladu: aj keď na slovenskej strane považovali vzniknutú situáciu za normatívnu a normálnu, v zmysle našej definície vznikol jazykový problém, pretože oponenti zápasili s komunikačnými ťažkosťami, trvalo im dlhšie preštudovať habilitačné spisy v slovenčine, neboli si istí, či dobre porozumeli dôležitým informáciám. Potvrďuje to aj fakt, že obaja listom oslovili uchádzača, aby si skontrolovali tieto informácie. (Podľa noriem iných univerzít vôbec nie je správne, ak oponent a člen komisie takto komunikujú s uchádzačom.)

Prípadové problémy a typové problémy

Ako to bolo vyššie vysvetlené, na problémy sa jednak môžeme pozeráť ako na individuálne prípady, ktoré sa viažu na konkrétne životné situácie konkrétnych jednotlivcov; takéto „hic et nunc“ problémy nazývame prípadovými problémami; tieto, ako sme už tiež spomínali, sa často riešia „online“ v samotnom komunikačnom procese. Z vyššie uvedených definícií druhá a tretia sa vzťahuje iba na problémy „hic et nunc“. Odborníci starostlivo študujú prípadové jazykové problémy, a na základe spoločných a odlišných znakov vydeľujú problémy – typy, ktoré možno sledovať z „offline“ perspektívy. Offline riešenie týchto typových problémov sa uskutočňuje úplne odlišným spôsobom, než „online“ riešenie prípadových problémov.⁷

Keď napríklad hovoriaci patriaci k menšine pozná nejaký odborný termín iba vo svojom druhom jazyku, a potrebuje ho použiť práve vtedy, keď komunikuje vo svojom materinskom jazyku, najčastejším „online“ riešením problému je v prípade hovorenej komunikácie to, že hovoriaci prepne kód (použije termín v druhom jazyku, za predpokladu, že aj jeho partner je bilingválny, resp. ak ide o medzinárodný termín, ktorého význam sa dá vydedukovať). Ďalšou možnosťou je použiť opis. V písanej komunikácii môže hovoriaci siahnuť po zdrojoch, ktoré má k dispozícii; ak v nich hľadaný termín nenájde, potom zvyčajne použije opis (ak nejde o vyslovene odborný text), alebo problém obíde (nebude hovoriť o téme, k rozvinutiu ktorej by bolo dané slovo potrebné). V oboch prípadoch ide o jednoduchý manažment.

„Offline“ riešením toho istého problému v rámci jednoduchého manažmentu môže byť štúdium odbornej terminológie danej oblasti a jej osvojenie si v materinskom jazyku. V rámci organizovaného manažmentu by „offline“ riešením mohlo byť rozšírenie možností výučby v materinskom jazyku, v rámci ktorej by si menšinoví hovoriaci osvojili odbornú terminológiu svojho remesla aj v materinskom jazyku. Je zjavné, že toto riešenie má politické, ekonomické, finančné, odborne metodologické, pedagogické, aj prakticko-organizačné súvislosti, ďaleko presahujúce problémy jazyka a kompetencie lingvistov.

Sú prípady, keď na základe skúseností z iných komunít alebo na inom základe sa dá predvídať vznik ešte neexistujúceho jazykového problému; preto je prospešné, ak sa jazykový manažment zaoberá aj s tzv. anticipovanými problémami.

Tak napr. už predtým, ako sa legislatíva Európskej únie začala prekladať do maďarčiny, sa dalo predpokladať, že budú vznikať väčšie jazykové problémy, než je tomu v prípade väčšiny oficiálnych jazykov Európskej únie. Predpoklad bol založený na skúsenostiach s inými prekladmi z angličtiny a z iných indoeurópskych jazykov, ako aj na fínskych skúsenostiach, nakoľko fínčina – podobne ako maďarčina – je typologicky značne odlišná od indoeurópskych jazykov.

Táto anticipácia problému teoreticky mohla pomôcť v tom, aby sa mu dalo ak už nie zamedziť, tak ho aspoň zmierniť.

Anticipované problémy sa nedajú definovať spôsobom, ako definujeme existujúce problémy. Uvádzané definície sa však dajú preformulovať tak, aby sa vzťahovali na hypotetickú situáciu, napríklad: ak by nastala predpokladaná okolnosť, zabraňovala by hovoriacim dosiahnuť svoje „jazykové ciele“; taký odklon od normy, ku ktorému v budúcnosti pravdepodobne dôjde; problém, ktorý by spôsobil hovoriacemu nepríjemné pocity, ťažkosti v komunikácii a pod.

Výskum jazykových problémov

Teória jazykového manažmentu sa zaoberá najrôznejšími druhmi problémov: skúma nielen otázky súvisiace s jazykovým systémom, ale aj tie, ktoré sa týkajú diskurzov, zdvorilosti, komunikácie v kontaktných situáciách, výučby jazykov, jazykovej legislatívy atď. Tento prístup nabáda odborníkov, aby jazykové situácie videli a predstavovali komplexne, aby ich detailne preskúmali. Nakoľko jazykové problémy, o ktoré sa teória jazykového manažmentu zaujíma, sú mnohoraké a početné, je nutné ich hierarchizovať.

Vymedzenie okruhu jazykových problémov

Dôležitou a veľmi sympatickou črtou teórie jazykového manažmentu je to, že necháva na obyčajného hovoriaceho, aby on určil, čo je problém, a čo nie: lingvista to len berie na vedomie. Na rozdiel od kultivácie jazyka, v stredobode ktorej sú záujmy abstraktného „jazyka“, a na rozdiel aj od jazykového plánovania, ktorý podľa vlastného presvedčenia sleduje záujmy „národa“, v jazykovom manažmente sú v popredí záujmy „laických hovoriacich“. Lingvista, ktorý je zástancom teórie jazykového manažmentu, preto uskutočňuje empirické výskumy na zisťovanie toho, s akými jazykovými problémami sa boria laickí hovoriaci – nie lingvisti – počas svojho života, a aké metódy používajú na ich riešenie v procese jednoduchého jazykového manažmentu. Potom je už na odborníkoch, aby sa rozhodli, s ktorými z problémov, odhalenými v bežných jazykových diskurzoch laických hovoriacich, sa budú zaoberať v rámci organizovaného manažmentu.

Na rozdiel od predstaviteľov teórie jazykového manažmentu si myslím, že je potrebné zaoberať sa aj tými jazykovými problémami, ktoré ako problémy klasifikujú len „pestovatelia jazyka“ alebo lingvisti. Jednak preto, lebo aspoň časť z nich

môže spôsobovať problémy vo vlastnom úze odborníkov i „pestovateľov jazyka“, jednak preto, lebo porovnaním týchto problémov s problémami laikov, odhalením rozdielov medzi nimi, lepšie spoznáme aj problémy obyčajných hovoriacich. A napokon, „pestovatelia jazyka“ a lingvisti majú vplyv na časť laických hovoriacich, najmä na vrstvu intelektuálov, a práve preto jazykové prostriedky sproblematizované lingvistami a „pestovateľmi jazyka“ môžu týmto ľuďom spôsobovať skutočné problémy.

Zisťovanie jazykových problémov v maďarskej jazykovej komunite

1. V teórii jazykového manažmentu medzi hlavné metódy zberu údajov o jazykových problémoch patrí analýza transkriptov nahrávok spontánnych a odborných diskurzov, sociolingvistických rozhovorov a iných rečových udalostí, resp. analýza písomných jazykových materiálov podobného charakteru. V databáze Jazykovej kancelárie Gramma sa nachádza veľké množstvo nahrávok a ich transkriptov (pozri Lanstyák – Rabec 2008), ktoré však ešte neboli na tento účel využité. Identifikáciu jazykových problémov v jazykových diskurzoch laických hovoriacich možno spojiť s výskumom jazykových ideológií, ktoré sa tiež oplatí sledovať aj v laických diskurzoch. V prospech takéhoto prístupu hovoria praktické úvahy (jazykové problémy a ideológie sa často objavujú spoločne), aj teoretické argumenty: čo považujú v určitej komunite za jazykový problém a čo nie, resp. ktorý problém sa zdá byť pre členov komunity závažný, nezávisí len od objektívnych faktorov, ale aj od jazykových ideológií pôsobiacich v danej komunite (pozri Lanstyák 2010b, s. 70 – 72).

2. Ďalšou dôležitou metódou získavania údajov je monitorovanie tlače a elektronických médií v Maďarsku a za jeho hranicami, zber článkov či programov s tematikou jazykových problémov, využitie údajov, ktoré sa v nich nachádzajú. Bolo by osožné sledovať okrem tlače aj krásnu literatúru. Samozrejme, údaje treba podrobiť kritickej analýze, nakoľko v médiách – a samozrejme v literatúre – sa môžu objaviť aj fiktívne príbehy. Do monitorovania by sa dali zapojiť aj vysokoškolskí študujúci maďarský jazyk a literatúru, diplomové práce s takouto tematikou by mohli prispieť k lepšiemu poznaniu jazykových problémov.

3. Je prirodzené, že medzi metódami výskumu sa nachádza aj metóda zúčastneného pozorovania, ktorú nie je ťažké aplikovať vtedy, keď výskumník sám žije v danej komunite, aj keď môže byť pre neho ťažké zachovať si neustrannosť v prípadoch, keď sa jazykové problémy týkajú aj jeho osoby. Zúčastnené pozorovanie možno vykonávať nepretržite, dá sa pomocou neho získať veľké množstvo údajov – pokiaľ si výskumník dá tú námahu a a výsledky svojich pozorovaní pravidelne zapisuje. Súčasťou zúčastneného pozorovania je v takýchto prípadoch aj seba pozorovanie, keď výskumník ako člen komunity sa aj sám stretáva s rôznymi jazykovými problémami.

4. Pre výskum sú zvlášť dôležitým zdrojom dokumenty týkajúce sa jazykovej politiky: medzinárodné dohovory, ústavné predpisy, právne predpisy týkajúce sa používania jazykov, vykonávacie predpisy k zákonom a pod. Tieto dokumenty by bolo treba analyzovať z hľadiska, či pomáhajú riešiť existujúce problémy (a ktoré problémy chcú riešiť), alebo naopak, generujú nové problémy a sťažujú riešenie starých. Osožná by mohla byť aj analýza zápisníc zo schôdzí parlamentu, na ktorých sa konala rozprava o jazykovej legislatíve. Okrem právnych predpisov je potrebné skúmať aj praktickú jazykovú a vzdelávaciu politiku

Maďarska a okolitých štátov, úsilie vlád a iných orgánov zamerané na riešenie (alebo generovanie) jazykových problémov a výsledky tohto úsilia. Pozornosť sa má venovať aj jazykovej politike organizácií a inštitúcií s rôznou pôsobnosťou.

5. Nakoľko v súčasnosti nemáme k dispozícii údaje získané uvedenými metódami, v tejto práci sa pri identifikácii a prezentovaní jazykových problémov opieram hlavne o údaje z empirických výskumov. Časť údajov pochádza z dotazníkového prieskumu, uskutočneného koncom roka 2006. V rámci neho vyplnilo dotazníky zamerané na zisťovanie jazykových problémov 33 poslucháčov študujúcich maďarský jazyk v Szombathelyi, v Bratislave a v Maribore (časť výsledkov bola aj publikovaná, pozri Kolláth – Lanstyák 2007). Respondenti reprezentujú tri rôzne jazykové situácie: študenti Vysokiej školy Daniela Berzsényiho v Szombathelyi ako Maďari žijúci v Maďarsku predstavujú hovoriacich štátnym jazykom v jednojazyčnom prostredí; študenti Univerzity Komenského v Bratislave sú predstaviteľmi maďarskej menšiny s viac-menej kompaktnou sídelnou štruktúrou, v prostredí ktorej existuje pomerne stabilný menšinový bilingvizmus; študenti Univerzity Maribor, pochádzajúci z maďarskej diaspóry obývajúcej povodie rieky Mura, žijú v podmienkach nestabilného bilingvizmu, v stave rýchlo napredujúcej jazykovej asimilácie. Komparatívny prístup nám umožnil odhaliť aj niektoré špecifiká jazykových problémov v menšinovom kontexte.

6. Ďalšiu časť údajov sme získali excerpovaním jazykových diárov. Jazykové diáre sú písané dokumenty, v ktorých sa zachytávajú udalosti a pozorovania súvisiace s jazykom, čiže také udalosti, v ktorých hrá hovorenie, počúvanie, čítanie či písanie rozhodujúcu úlohu. Okrem popisu udalostí diáre môžu obsahovať aj jazykové reflexie, t. j. také postrehy o rôznych jazykových udalostiach, ktoré neplatia len pre jeden konkrétny prípad. Nie malá časť zápisov v diároch sa týka jazykových problémov. Bratislavskí študenti maďarského jazyka a literatúry v rokoch 2006 – 2009 písali okolo 60 diárov s približne 800 zápsimi (pozri Lanstyák 2008; ďalej pozri Bognár 2008).

7. U nás zatiaľ nepoužívanou metódou empirického výskumu jazykových problémov je sociolingvistické interview, ktorého cieľom je získanie materiálu pre zostavenie čiastkových alebo úplných jazykových biografíí⁸ (o nich pozri Nekvapil 2003, 2004).⁹ Čo sa týka možných respondentov, najprv by mali prísť na rad ľudia vzdelaní, s vysokou mierou metajazykovej uvedomelosti, najmä takí, ktorí počas vykonávania svojej profesie pravidelne čelia jazykovým problémom či už v oblasti školstva, verejnej správy, kultúry, politiky, hospodárskeho života a pod. Následne by sa mali osloviť menej uvedomelí, menej vzdelaní, resp. nevzdelaní hovoriaci, ktorí sa často pohybujú na hranici dvoch rečových komunít. Sociolingvistické interview môžu slúžiť aj na lepšie ozrejenie, doplnenie faktov zaznamenaných počas spontánnych rozhovorov, pokiaľ našimi respondentmi sú osoby – účastníci spontánnych rozhovorov.

8. Z vyššie uvedených skutočností vyplýva, že medzi zdroje spoznávania jazykových problémov zaraďujeme aj publikácie lingvistov a odborníkov na kultivovanie jazyka s príslušnou tematikou. Je potrebné získať prehľad o maďarskej a zahraničnej odbornej literatúre týkajúcej sa variet jazyka za hranicami Maďarska, používania jazyka, bilingválnosti, jazykovej politiky a pod., a analyzovať túto literatúru z hľadiska jazykových problémov.

Typy jazykových problémov

Jazykové problémy možno typizovať na základe najrôznejších kritérií. V tejto kapitole vymedzujem rôzne typy problémov z deviatich aspektov. Vzhľadom na veľký počet typov a vzhľadom na rozsahové obmedzenia, jednotlivé typy budem charakterizovať iba stručne, no pre názornosť sa budem snažiť každý typ ilustrovať aspoň jedným konkrétnym príkladom. Pre mňa ako lingvistu je samozrejme najdôležitejšie jazykové hľadisko, no napriek tomu sa práve tomuto aspektu jazykových problémov venujem minimálne, a to aj pre bohatý empirický materiál, ktorý už máme k dispozícii. Podrobnejší popis tohto typu problémov by navyše presahoval rámec tejto štúdie, preto sa mu hodlám venovať samostatne.

1. Podľa rozsahu

Podľa toho, koľkých ľudí sa jazykový problém týka, rozoznávame štyri základné skupiny. Ide samozrejme o skupiny problémov ako typov.

1.1. Problémy celospoločenského rozsahu sú typové problémy týkajúce sa (skoro) celej jazykovej komunity alebo – v prípade pluricentrických jazykov – aspoň komunity v jednom štáte, teda mnohých ľudí.

Sem patria jazykové problémy Maďarov na Slovensku, generované reštriktívnou jazykovou politikou slovenského štátu. Pretože sa maďarský jazyk v písanom oficiálnom styku na území dnešného južného Slovenska naposledy široko používal v rokoch útlej mladosti dnes žijúcej najstaršej generácie, pre väčšinu Maďarov by bolo vážnym problémom napísať nejaké podanie v materinskom jazyku. Preto väčšina nevyužíva ani skromné možnosti poskytnuté zákonom o používaní jazykov menších (pozri napr. Lanstyák – Szabómihály 2002; Szabómihály 2002; Menyhárt 2002; Misad 1998, 2009a). Ďalší veľký balík problémov vyplýva z absencie širokej siete stredných odborných škôl s vyučovacím jazykom maďarským a z nedostatkov existujúceho odborného vzdelávania, napr. z toho, že sa na školách používajú učebnice preložené zo slovenčiny, pričom samí predkladatelia nepoznajú štandardnú maďarskú odbornú terminológiu, keďže už aj oni sa učili na základnej a strednej škole z takýchto učebníc, a svoje vysokoškolské štúdiá absolvovali v slovenčine alebo v češtine (pozri napr. Misad 2009b).

1.2. Problémy týkajúce sa veľkých skupín sú typové problémy na úrovni väčších spoločenských skupín, veľkých komunít (napr. niektorých spoločenských vrstiev alebo geografických skupín, prípadne miest alebo obcí).

Ako príklad môžeme uviesť rôzne jazykové problémy obyvateľov regiónov v blízkosti slovensko-maďarskej jazykovej hranice (Podzoborie, okolie Veľkého Krtíša, Košice-okolie atď.), kde sa enklávy alebo kompaktné osídlenie mení na diaspory; problémy vyplývajú z jazykovej asimilácie (language shift).

1.3. Typové problémy na úrovni menších komunít sa objavujú vo formálnych či neformálnych malých komunitách (napr. v podnikoch, občianskych združeniach

niach, školských kolektívoch, v skupine zamestnancov a pod.), a ako také sa týkajú pomerne malého počtu ľudí.

Tu môžeme spomenúť problém žiakov (a pedagógov) maďarskej národnosti v školách s vyučovacím jazykom slovenským na juhu Slovenska, ktorým zakazujú hovoriť po maďarsky ešte aj cez prestávky, ba aj rodičov prehovárajú, aby sa so svojimi deťmi hovorili aj doma po slovensky. Podobné problémy sa vyskytujú aj na niektorých pracoviskách, kde vedenie sa snaží zakázať zamestnancom, aby medzi sebou komunikovali v maďarčine.

1.4. Individuálne typové problémy spôsobujú ťažkosti nanajvýš niekoľkým ľuďom, sporadicky sa objavujú u jednotlivcov, ktorí nie sú spolu v kontakte, môžu sa objaviť aj v málopočetných skupinách (napr. v rodinách).

Takéto sú napr. problémy jednotlivcov pracujúcich u medzinárodných spoločností alebo na iných miestach, kde sa vyžaduje znalosť cudzieho jazyka, ktorý títo jednotlivci ovládajú len čiastočne, resp. neovládajú vôbec.

Individuálne problémy a problémy na úrovni menších komunít typicky riešia ľudia, ktorých sa tieto problémy týkajú, v rámci jednoduchého manažmentu: v prípade jednotlivcov sám jednotlivec, v prípade komunít vedenie komunity alebo iná poverená osoba, osoby (najmä vo formálnych malých komunitách). Problémy týkajúce sa veľkých skupín a problémy celospoločenského rozsahu sa zvyknú riešiť v rámci organizovaného manažmentu; takto možno odbremeniť menšie komunity a jednotlivcov od potreby intenzívne sa zaoberať týmito problémami.

2. Podľa trvácnosti

Problémy sa od seba líšia aj v tom, koľko času uplynie medzi ich vznikom a vyriešením alebo zánikom, čiže v tom, ako dlho musia hovoriaci žiť s daným problémom. Na základe týchto ukazovateľov hovoríme o trvácnosti problémov. Podľa trvácnosti rozoznávame dva typy problémov, a v rámci druhého typu ešte dva podtypy.

2.1. Efemérne problémy sa objavujú v konkrétnych situáciách, a často sa ihneď vyriešia či inak zaniknú. Zväčša nespôsobujú ťažkosti ani vtedy, ak zostanú nevyriešené, pretože neohrozujú úspešnosť interakcie. Tieto problémy sa pochopiteľne viažu k jednotlivcom, ku konkrétnym životným situáciám, sú teda prípadovými problémami.¹⁰

Efemérny bol napr. problém vysokoškolského študenta maďarskej národnosti, ktorý, neovládajúc dobre slovenčinu, si pýtal namiesto *polovičného lístka* „*pol lístka*“ (v hovorovej maďarčine je známe také synonymum pre „lístok za polovičnú cenu“, ktoré v prípade mechanického doslovného prekladu v slovenčine znie „pol lístok“). V stánku ho opravili, aj ho vysmiali – on sa správny výraz naučil, a viackrát už tomuto problému nemusel čeliť.

2.2. Trvácne problémy sa vynárajú nie raz, ale veľakrát; pravidelne sa opakujú počas života jednotlivca alebo komunity, čiže sú to typové problémy. 2.2.1. Dočasné problémy môžu existovať, opakovať sa aj dlhšiu dobu, nie po určitom čase zaniknú.

2.2.2. Pretrvávajúce problémy majú veľmi dlhú životnosť a často sa zdajú byť beznádejne neriešiteľnými. V takomto prípade hovoriaci na problém reagujú tak, že ho akceptujú, naučia sa žiť s ním, resp. – ak je to možné – prehodnotia ho tak, aby sa nezdal byť problémom. Použiť môžu aj stratégiu vyhnutia sa problému. Vďaka tejto stratégii problém neeliminujú, ale zabezpečia, aby sa nedostali do situácie, v ktorej by mu museli čeliť.

Typickým dočasným problémom je prispôsobenie sa detí novému jazykovému prostrediu, čo v prípade malých detí sa deje rýchlosťou blesku, neskôr sa proces spomaľuje. Ak ku zmene jazykového prostredia dochádza v staršom veku, problém prispôsobenia sa môže zostať trvalý. Nie je vylúčené, že hovoriaci sa už nedokáže prispôsobiť novému prostrediu jazykovo (a často ani inak).

3. Podľa riešiteľnosti

Podľa riešiteľnosti rozoznávame tri typy problémov. Rozlíšenie je relevantné najmä v prípade typových problémov.

3.1. Ľahko riešiteľné problémy – sú také prípadové problémy alebo typové problémy, vyriešenie ktorých nevyžaduje veľa času, ani veľa námahy, ani vysokú odbornosť, a nie je ani nákladné. Jednoduchý jazykový manažment je spôsobilý predovšetkým na riešenie takýchto problémov.

Prostredníctvom prostriedkov jednoduchého jazykového manažmentu je ľahko riešiteľným problémom napr. oprava nejakej slohovej práce, alebo zabezpečenie tlmočníkov na viacjazyčnom podujatí. Použitím prostriedkov organizovaného manažmentu sa zasa ľahko dajú riešiť také problémy, ako napr. vytvorenie a kodifikácia maďarskej verzie nového odborného výrazu, či pomenovanie novovzniknutej ulice.

3.2. Ťažko riešiteľné problémy sú zväčša také typové problémy, na riešenie ktorých nie sú dostačujúce prostriedky, ktoré má k dispozícii jazykový manažment, ale v záujme riešenia je potrebné sa zaoberať aj spoločenskými, politickými, hospodárskymi, sociálno-psychologickými problémami, ktoré sú v pozadí jazykových problémov. Samozrejme, to je úloha pre organizovaný jazykový manažment.

Je napríklad zrejmé, že jazykové problémy spôsobené jazykovou politikou rímskokatolíckej cirkvi, v dôsledku ktorej v oblastiach obývaných Maďarmi pôsobia kňazi neovládajúci maďarský jazyk (sú to problémy nielen veriacich, ale aj samotných kňazov), by bolo možné uspokojivo vyriešiť jedine zmenou jazykovej politiky rímskokatolíckej denominácie, a to tak vo Vatikáne, ako aj na Slovensku (k rímskokatolíckej jazykovej politike pozri Menyhárt 2004). Zvýšenie úrovne výučby maďarského jazyka v katolíckych teologických seminároch by mohlo problém zmierniť, ale nie vyriešiť. Je paradoxné, že v podmienkach súčasnej jazykovej politiky (a cirkevnej politiky) je tento problém najefektívnejšie riešiteľný na úrovni jednoduchého manažmentu: kňazi, ktorí sa integrujú do danej komunity, vybudujú si priateľské vzťahy s miestnymi, a aj sami sa vedome snažia osvojiť si maďarský jazyk (trebárs aj pomocou súkromného

učiteľa), po istom čase zvládnu komunikačné problémy. (Príklady uvádza Presinszky 2005; Hoboth 2007.)

3.3. (Dočasne alebo trvalo) neriešiteľné problémy sú také problémy, na ktoré buď vôbec neexistuje riešenie, alebo ich riešenie by vyvolalo toľko ďalších problémov a bolo by tak „drahé“ pre danú komunitu (nielen z hľadiska financií), že je účelnejšie nechať ich nevyriešené.

Napríklad poznáme prípady z histórie, keď sa jazykové a etnické problémy pokúšali riešiť fyzickou likvidáciou, alebo – v lepšom prípade – vysídlením daných komunit. Takéto riešenie jazykových problémov spôsobených prítomnosťou jazykových minorít na dnešnom Slovensku neprichádza do úvahy.

Jazykový manažment sa musí zaoberať aj neriešiteľnými problémami, s nimi sa totiž ľudia musia naučiť spolu žiť. Stratégie takéhoto spolužitia je treba skúmať, aby sa na ich základe dali vypracovať možné spôsoby spolužitia s ťažko riešiteľnými alebo neriešiteľnými problémami (pozri Lanstyák 2010b, s. 66 – 67).¹¹

Treba ešte podotknúť, že problém môže zaniknúť nielen jeho vyriešením. Môže sa stať aj to, že sa zmenia okolnosti, a v novej situácii je už problém bezpredmetný. Môže sa zmeniť aj vzťah hovoriacich k daným okolnostiam: čo predtým považovali za problém, už tak nevnímajú (pozri ešte Lanstyák 2010b, s. 65 – 66). Preto sú riešiteľnosť a trvácnosť dve rozdielne veci.

Napríklad v prípade človeka, pre ktorého predstavoval problém neznalosť istého jazyka a odsťahoval sa do krajiny, kde tento jazyk nepotrebuje, nemôžeme hovoriť o vyriešení problému v pravom slova zmysle, skôr o zániku problému – v nových podmienkach sa problém stáva irelevantným, resp. latentným. Pokiaľ k stahovaniu došlo preto, lebo sa daná osoba chcela vyhnúť jazykovému problému, máme do činenia s jednou z foriem riešení jazykových problémov, a to s uplatnením stratégie vyhnutia sa problému (pozri Lanstyák 2010b, s. 63).

„Mentálne“ zaniká jazykový problém príslušníka menšiny, ktorý v podmienkach subtraktívneho bilingvizmu sa spočiatku hanbí za svoj materinský jazyk, keď je medzi príslušníkmi väčšiny, zatajuje, že ho vôbec pozná, no neskôr nadobudne sebavedomie a začne sa hrdo hlásiť k svojej etnickej príslušnosti.

Aj medzi prípadovými problémami sa nachádzajú také, ktoré sú neriešiteľné preto, lebo kým si ich hovoriaci uvedomia, už sa situácia nedá zvrátiť.

Takýto prípad ilustruje príbeh, ktorý vyrozprával jeden z respondentov vyššie spomínaného výskumu: respondent a jeho priatelia počas výletu v Holandsku si objednali pivo. Keď chceli zaplatiť, čašníkoví povedali: *The bill, please* (Účet, prosím). Čašník sa opýtal: *The same?* Hostia si mysleli, že sa ich pýta na to, či chcú zaplatiť spolu, a teda odpovedali kladne. Na to čašník každému priniesol ešte jedno pivo, čiže on si asi myslel, že mu povedali niečo také, ako *The beer, please* (To pivo, prosím), a on si chcel ujasniť, či to má byť rovnaký druh piva, ako pri predošlej objednávke. Problém, ktorý vyplynul z tohto nedorozumenia, sa už nedal dodatočne vyriešiť: nedorozumenie nezostalo bez následkov bez ohľadu na to, či hostia ďalšie pivo akceptovali, alebo poslali späť.

4. Podľa závažnosti

Miera závažnosti problémov závisí od toho, aký vplyv majú problémy na hovoriaceho v konkrétnych interakciách. Podľa tohto kritéria rozoznávame tri typy problémov:

4.1. Bezáznamné problémy – tieto sú typicky efemérne prípadové problémy, ktoré hovoriaci ani nepovažuje za potrebné vyriešiť, alebo ich ľahko vyrieši „online“ v procese jednoduchého manažmentu.

4.2. Stredne závažné problémy – ide skôr o trvalé typové problémy, ktoré spôsobujú starosti mnohým ľuďom, sú ťažšie riešiteľné, a na ich riešenie sú potrebné nástroje organizovaného manažmentu.

4.3. Závažné problémy – tieto sú typicky pretrvávajúce typové problémy, ktoré sa týkajú veľkého počtu ľudí, a často sú veľmi ťažko riešiteľné aj metódami organizovaného manažmentu, respektíve vôbec nie sú riešiteľné.¹²

Všimnime si také výrazy použité pri charakterizovaní týchto typov, ako „typicky“ či „skôr“! Tieto sú potrebné preto, lebo závažnosť je v podstate dosť subjektívna kategória; ten istý problém môže byť pre niektorých hovoriacich bezvýznamný, pre iných stredne závažný či dokonca závažný. Okrem povahových vlastností jednotlivca môžu mať vplyv na posúdenie závažnosti problému aj rôzne jazykové ideológie (pozri Lanstyák 2010b, s. 70 – 72).

Napr. pretrvávajúci a pre mnohých neriešiteľný môže byť problém nárečového akcentu, ak sa hovoriaci dostane do prostredia, v ktorom sa od neho očakáva spisovná výslovnosť, v dospelom veku. Napriek tomu hovoriaci môžu k svojmu problému pristupovať rôzne. Ak sú pod vplyvom štandardistickej a homogenistickej ideológie, môže ich to trápiť, pretože štandardnú výslovnosť považujú za lepšiu, krajšiu, vhodnejšiu. Tí, ktorí sú viac pod vplyvom vernakularistickej a pluralistickej ideológie, sa môžu hrdo hlásiť k svojmu akcentu, prezrádzajúceho ich „ľudové korene“, čiže pre nich je neštandardná výslovnosť buď bezvýznamným problémom, alebo ju dokonca považujú za prednosť. (O jazykových ideológiách pozri Lanstyák 2009a.)

5. Podľa dôsledkov v konkrétnych interakciách

So závažnosťou problémov súvisiaca, ale oveľa objektívnejšia je otázka – a zároveň aj kategorizačné hľadisko –, že aké konkrétne dôsledky môžu mať jednotlivé prípadové problémy na komunikáciu ako takú, na celú interakciu, resp. na jej účastníkov. Z tohto hľadiska rozlišujeme tri základné prípady.

5.1. Problémy so zanedbateľnými dôsledkami

Z komunikačného hľadiska je dôsledok zanedbateľný vtedy, keď v komunikácii dochádza k malej disfluencii, ktorá vôbec nespôsobuje problém s porozumením, ani nespomaľuje komunikáciu.¹³ Zo spoločenského hľadiska je dôsledok zanedbateľný, ak adresát, resp. náhodný počúvajúci iba zoberie neobvyklú jazykovú

formu na vedomie, ale ju nehodnotí, hovoriacemu nič nenaznačí, ani on sám nad ňou nerozmýšľa.

Do tejto skupiny patria predovšetkým drobné poruchy v realizácii reči, disfluencie a prerieknutia, v písomnom prejave preklepy a pravopisné chyby (porovnaj 9.2), ale bezvýznamné dôsledky môžu mať aj niektoré problémy so štýlom (9.1), problémy súvisiace s jazykovým nedostatkom (porovnaj 9.3) či s nedostatkom v samotnom jazykovom systéme (porovnaj 9.4). Riešenie takýchto prípadových problémov sa realizuje „online“ prostriedkami jednoduchého jazykového manažmentu – pokiaľ hovoriaci vôbec cíti potrebu korekcie.

Je zjavné, že oprava poruchy, ktorá nespôsobuje problém, je v mnohých prípadoch kontraproduktívna, pretože v takejto situácii sama oprava zbytočne zdržuje komunikáciu. Platí to pre hovorovú komunikáciu, aj pre jej podobné žánre písomnej komunikácie, ako je najmä chatovanie. Ak chatujúci neopraví preklepy, spôsobuje menšie zdržanie – stratu času –, než keď vymaže a znovu napíše text, alebo ak ho už raz poslal, a teda nemôže vymazať, posielal text znovu v opravenej verzii. Pri tejto forme komunikácie preto nie je potrebné opravovať preklepy, ba ani pravopisné chyby, pokiaľ nie sú také, ktoré by mohli spôsobiť nedorozumenie.

5.2. Problémy so zrozumiteľnosťou

Problém so zrozumiteľnosťou zapríčiňuje sťaženie komunikáciu; môže mať tri stupne:

5.2.1. Ťažšie porozumenie

V procese jazykovej komunikácie dochádza k ťažkostiam v porozumení najmä v situáciách, keď hovoriaci nemajú rovnaký kód, resp. verbálny repertoár, napríklad hovoria rôznymi nárečiami; jeden hovorí nárečím, druhý spisovným jazykom; jeden sa vyjadruje k téme ako laik, druhý ako odborník; jeden používa slang, ktorý je pre druhého neznámy a pod. Porozumenie môžu sťažovať aj rečové chyby, príliš rýchla reč či rušivé zvuky z prostredia. V medzijazykovom vzťahu je typické, keď jeden alebo obaja komunikační partneri používajú cudzí jazyk, v ktorom jeho/ich jazyková kompetencia nedosahuje úroveň kompetencie v materinskom jazyku. S problémami porozumenia v rámci jazyka alebo medzi jazykmi sú príbuzné problémy zapríčinené semikomunikáciou; tieto sa objavujú v prípadoch, keď dvaja ľudia s odlišným, ale príbuzným (a podobným) materinským jazykom komunikujú tak, že každý z nich používa svoj vlastný jazyk (napr. komunikácia Slováka a Poliaka, Nemca a Holanďana, Nóra a Švéda, Taliana a Rumuna).

Pre takéto problémy prakticky neexistuje „online“ riešenie: časovo a finančne náročným „offline“ riešením typového problému samozrejme môže byť (lepšie) osvojenie si potrebnej variety jazyka či nového jazyka. Pre príslušníkov menšín je najviac náležité také riešenie, ktoré im prostredníctvom legislatívnej úpravy umožní, alebo – v lepšom prípade – garantuje komunikáciu v materinskom jazyku, pokiaľ to početnosť a sídelná štruktúra menšiny umožňuje, resp. vyžaduje.

5.2.2. Neporozumenie (v „prvom kole“ alebo vôbec)

Neporozumenie vo vzťahu k celému diskurzu nastáva, keď hovoriaci nemajú spoločný jazyk. V menšom rozsahu, vo vzťahu iba k niektorým prvkom komunikácie

môže nastať aj u hovoriacich, ktorí síce používajú rovnaký jazyk, ale jeho odlišné variety (pre možné prípady pozri 5.2.1.). Často spôsobujú neporozumenie odborné výrazy, menej používané cudzie slová, nárečové výrazy či kontaktové javy.

Pre ilustráciu uvediem jeden úsmevný prípad z vyššie spomenutého dotazníkového prieskumu. Respondent navštívil jedno gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským na južnom Slovensku, kde sa opýtal vrátnika, či mu má dať *személyi* (názov pre občiansky preukaz v štandardnej maďarčine). Vrátnik na to odvetil, že netreba dať *személyi*, postačuje *obcsászki*. Je zjavné, že vrátnik nerozumel výrazu *személyi*, aj keď tušil, že ide o nejaký druh identifikačného preukazu. Dôvodom môže byť, že vrátnik používa synonymum pre *személyi* zaužívané medzi Maďarmi na Slovensku, slovo *obcsászki* (porov. slov. *občiansky*). Problém vrátnika s porozumením nespôsobil chybu v komunikácii, pretože samozrejme aj respondent poznal tento, v maďarskom prostredí na južnom Slovensku rozšírený výraz.

5.2.3. Zlé pochopenie (v „prvom kole“ alebo vôbec)

Zlé pochopenie je často spôsobené javmi polysémie alebo homonymie, resp. takými jazykovými formami, ktoré v rôznych varietách majú odlišný význam.

Jeden z respondentov vyššie spomenutého výskumu, pochádzajúci z komunity hovoriacej palóckym nárečím, porozprával, ako prekvapil svojho bratranca, keď mu spomínal svoj *púp* (hrb). A ty si hrbatý? – pýtal sa ho zaskočený bratranec. Popritom tento respondent hovoril o svojom pupku, ktorý sa v palóckych nárečiach nazýva *púp*.

Neporozumenie alebo zlé pochopenie môže „v druhom kole“ viesť aj k vyriešeniu problému. V takomto prípade z perspektívy väčšieho úseku diskurzu sa z neporozumenia alebo zo zlého pochopenia stáva ťažšie porozumenie. Kvalifikovanie takéhoto javu teda závisí od toho, aký veľký úsek diskurzu berieme do úvahy.

Osobný príklad: Raz mi vo výťahu (vidiac zblízka moju tvár) jeden Západoslovák povedal: „Ohol sa!“ – čím ma chcel upozorniť, že som neoholený (v štandardnej slovenčine „Ohol sa!“). Ja som však jeho výrok zle pochopil (keďže som ako človek zo stredného Slovenska bol do toho času málokedy v styku so Západoslovákmi), a opýtal som sa: „Čo sa ohlo?“ Odpoveď: „Nič sa neohlo, ty nie si oholený!“ Ak sa pozeráme len na prvú časť tohto dialógu, ide o zlé pochopenie, ak sa pozeráme na celý dialóg, tak o ťažšie porozumenie.

5.3. Negatívne reakcie na rečový prejav

Negatívne reakcie na rečový prejav väčšinou pochádzajú od adresáta, avšak môže sa stať, že na prejav negatívne reaguje náhodný počúvajúci – overhearer, čiže osoba, ktorá nie je účastníkom, iba svedkom komunikačného aktu, eventuálne môže na svoj prejav negatívne reagovať aj sám hovoriaci. Negatívne reakcie môžu mať rozličnú váhu. Negatívne reakcie podľa závažnosti rozdelujeme nasledovne:

5.3.1. Zlý pocit – negatívna reakcia počúvajúceho, svedka komunikačného aktu alebo samotného hovoriaceho prejavujúca sa na emocionálnej úrovni.

Jedna respondentka nášho prieskumu porozprávala, ako chcela kúpiť čaj s močopudným účinkom v jednej lekárni v Dunajskej Strede. Nevedela, ako sa čaj volá po maďarsky, tak musela zmeniť kód a použiť slovenský výraz „urologický čaj“. Dodala, že aj keď je takýto spôsob rozprávania v Dunajskej Strede bežný, cítila sa nepríjemne.

5.3.2. Výsmech – negatívna reakcia najmä počúvajúceho prejavujúca sa taktiež na emocionálnej úrovni. Nemusí nutne vyjadrovať negatívny úsudok, napriek tomu sa zväčša takto chápe aj v prípade, keď poslucháčovi sa zdá byť hovoriacim použitý prvok či jeho celkový spôsob rozprávania iba zábavný.

Jednej z našich respondentiek sa stalo, že si na hodinu anglickej lexikológie pripravila referát o skratkách vyskytujúcich sa pri používaní mobilného telefónu. Skratku GSM vyslovila podľa maďarskej výslovnosti: [géešem], a nie podľa slovenskej: [géesem]. V učebni na to reagovali smiechom, a ona sa cítila trochu nepríjemne.

5.3.3. Negatívne hodnotenie prejavu alebo samotného hovoriaceho – negatívna reakcia prejavujúca sa najmä u počúvajúceho alebo náhodného svedka komunikácie. V menšinových podmienkach sa negatívne hodnotenia najčastejšie vyskytujú v dvoch oblastiach: v rámci jazykovej komunity vo vzťahu k nárečiam a kontaktoým javom, mimo rámca jazykovej komunity vo vzťahu k samotnému menšinovému jazyku.

Jedna naša respondentka hovorila o tom, ako ju stále doberá jedna známa, ktorá má slovenskú identitu, ale dobre vie aj po maďarsky. Maďari údajne „nevedia ani rozprávať“, majú „sprostý jazyk“. „Dôkazom“ toho je podľa tejto osoby používanie illativu miesto inessivu (teda používanie prípony *-ba* miesto prípony *ban* v hovorenom jazyku).

Iná respondentka spomenula príbeh svojho otca, ktorý ako gymnazista odpovedal na jednu otázku svojho profesora nárečovým výrazom, ktorému profesor nerozumel, tak dobre chlapcovi vynadal, lebo vraj „nehovorí zrozumiteľne“.

5.3.4. Sankcie – negatívna reakcia na určitý jazykový prostriedok, jazykovú varietu alebo jazyk, prejavujúca sa v podobe určitého konania hovoriaceho alebo svedka, ktorá vážne ohrozuje záujmy komunikačného partnera. Sankciou v podmienkach školy môže byť hodnotenie výkonu žiaka horšou známku, v spoločenskom prostredí môže ísť napr. o odmietnutie žiadosti o zamestnanie, ba v zmysle novelizácie slovenského zákona o štátnom jazyku z roku 2009 za istých okolností možno menšinovú jazykovú prax aj finančne sankcionovať.

Na sankcie v škole prinášam príklad z vlastnej rodiny. Jedno z mojich detí na základnej škole písalo písomku z prírodovedy. Jednou z úloh bolo vymenovanie kvapalných látok. Na zozname mojej dcéry figurovalo aj slovo „*málna*“, ktoré je vo varietách maďarského jazyka na Slovensku všeobecne známe vo význame ‘malinovka’ (kým v štandardnej variete maďarského jazyka toto slovo má význam ‘malina’). Napriek tomu to učiteľka vyhodnotila ako chybu, a dieťa dostalo horšiu známku, čo nebolo opodstatnené, pretože zjavne nešlo o vecnú chybu.

Druhá a tretia kategória závažnejších dôsledkov (problémy so zrozumiteľnosťou a negatívne reakcie) sa samozrejme môžu prejavíť aj naraz, napr. ak počúvajúci znervóznie, lebo nerozumie dobre tomu, čo hovoriaci hovorí.

6. Podľa uvedomenosti

Podľa toho, do akej miery vnímajú hovoriaci ako problém podmienky, ktoré im sťažujú používanie jazyka, rozoznávame dva druhy jazykových problémov.

6.1. Nevedomené problémy – laickí hovoriaci sa s nimi síce stretávajú, aj trpia ich dôsledkami, a napriek tomu si ich neuvedomujú ani ako prípadový problém, ani ako – z určitej retrospektívy a nadhľadu – typový problém. Odborníci môžu identifikovať aj takéto problémy. Hovoriaci niekedy riešia aj nevedomené (prípadové) problémy, a to nevedomene, v „online“ procese jednoduchého jazykového manažmentu (napr. mimovoľne opraví zle použitú koncovku vo vlastnej reči).

Do kategórie nevedomých problémov môžu patriť napr. náhodné prerieknutia, ktoré si hovoriaci a/alebo počúvajúci neuvedomili, pričom mohli mať isté negatívne následky, avšak účastníci interakcie neuvažovali o nich ako o problémoch. Môže sa stať aj to, že hovoriaci je diskriminovaný kvôli svojmu nárečiu alebo materinskému jazyku odlišného od materinského jazyka „mainstream“ populácie, on si to však neuvedomuje, a diskrimináciu pripisuje iným okolnostiam.

6.2. O uvedených problémoch aj obyčajní hovoriaci uvažujú a často aj hovoria ako o problémoch. Problémy, riešené v procese organizovaného manažmentu, taktiež bývajú uvedenými problémami.

Zdá sa byť protirečením, že kým teória jazykového manažmentu považuje za problém to, čo za problém považuje bežný hovoriaci, predsa tu hovoríme o nepovšimnutých, nevedomených problémoch. Príčinou je, že táto teória predsa len posudzuje problémy s istým nadhľadom, a musí evidovať aj tie, ktoré hovoriaci alebo ich časť v určitom časovom úseku nevnímajú ako problémy, pričom preukázateľne trpí jeho následkami. Okrem toho mnohé rečové komunity sú rozvrstvené, a prirodzene aj medzi jednotlivcami sú individuálne rozdiely, a tak si niektorí ľudia môžu uvedomovať aj problémy, ktoré na spoločenskej alebo komunitnej úrovni zostanú nepovšimnuté – a tak sa za problém môžu považovať aj v rámci teórie jazykového manažmentu.

7. Podľa explicitnosti

Keďže vnímanie problémov a ich verbálne vyjadrenie, resp. ich tematizácia v danej komunite sú dve rozdielne veci, treba rozlíšiť aj nasledovné dve kategórie:

7.1. Skryté problémy – také jazykové problémy (typové), o ktorých členovia danej rečovej komunity zvyčajne nehovoria, buď preto, že sú to nepovšimnuté problémy, alebo preto, lebo ide síce o uvedomené problémy, no napriek tomu ľudia nevedia alebo nechcú o nich hovoriť. Pod „členmi rečovej komunity“ treba aj v tomto prípade chápať predovšetkým laických hovoriacich; odborníci môžu takéto problémy nielen vnímať, ale o nich aj diskutovať.

V súčasnosti sa zdá byť skrytým problémom napr. situácia detí s rómskym materinským jazykom v školskom vzdelávaní. Maďarské médiá na Slovensku často zdôrazňujú dôležitosť výučby v materinskom jazyku – vo vzťahu k Maďarom na Slovensku –, no o tom, aké problémy majú deti s rómskym materinským jazykom pri nástupe či už do maďarskej alebo do slovenskej školy, sa nezvykne hovoriť. Je možné, že ani sami Rómovia o tom veľmi nehovoria, akceptujú, že ich deti chodia do špeciálnych škôl, a možno si ani neuvedomujú, že sa tak často stáva nie kvôli rozumovým schopnostiam dieťaťa, ale preto, lebo nepozná jazyk vyučovania. Sú príklady, keď sa rodičia aj tešia z toho, že ich dieťa sa nemusí veľa učiť, keďže v špeciálnych školách je menej predmetov, na deti sa kladú nižšie požiadavky. (Osobné zdedenie Tibora Pintéra na základe jeho terénneho výskumu v rómskej osade Malomhely – Malý háj pri Dunajskej Strede.)

7.2. Otvorené problémy – také jazykové problémy (typové), o ktorých ľudia v užšom alebo širšom kruhu rozprávajú, popisujú ich, sú tematizované nielen v odborných, ale aj v laických diskurzoch.

Typický otvorený, na spoločenskej úrovni tematizovaný jazykový problém v maďarskej komunite na Slovensku je možnosť používania maďarského jazyka vo verejnom živote a na úradoch, nevýhody školského vzdelávania v inom ako materinskom jazyku, či vážne problémy s výučbou slovenského jazyka na školách s maďarským vyučovacím jazykom.

Významná časť prípadových problémov stojí mimo týchto kategórií, najmä tie, ktoré sa riešia „online“; v procese „online“ riešenia jednoducho niet priestoru na to, aby sa problémy stali témou rozhovoru. Nazývať ich skrytými problémami by však bolo zavádzajúce.

Existujú aj prípadové problémy s „offline“ riešením, ktoré môžu byť rovnako skryté i otvorené. Napr. rodičia medzi sebou, ale aj v širšej spoločnosti, diskutujú o mene svojho budúceho dieťaťa, aj o tom, v akom jazyku ho dajú zapísať do matriky.

8. Podľa miesta v jazykovom systéme

Z jazykového hľadiska sa jazykové problémy môžu prejavovať na dvoch úrovniach; na základe toho rozlišuje ďalšie dva typy:

8.1. Problémy na mikroúrovni – týkajú sa nejakého konkrétneho jazykového prostriedku (slova alebo inej morfémy, slovného spojenia, gramatického javu atď.).

8.2. Problémy na makroúrovni – vynárajú sa na úrovni celej jazykovej variety alebo jazyka ako takého, týkajú sa veľkého množstva mikroúrovňových problémov jedného typu alebo viacerých typov.

Problémom na mikroúrovni môže byť napríklad to, keď hovoriaci nezámerné použije v priebehu formálneho rozhovoru hovorový výraz (bez zámeru využiť ho ako prvok osobného štýlu), čím môže vyvolať výsmech. Ak hovoriaci nepoužije len jediný takýto prvok, ale mnoho, teda celkovo používa hovorový štýl, jazykový problém je uchopiteľný aj na makroúrovni (dôsledkom môže byť napr. neprijatie

hovoriaceho do komunity – či jeho vylúčenie z komunity –, keď ostatní členovia na základe jeho rečového prejavu usúdia, že „nepatrí medzi nich“). Iným príkladom na problém na mikroúrovni je, keď napr. kupujúci v obchode s výpočtovou technikou nevie nazvať výrobok, ktorý si chce kúpiť, a cíti sa preto nepríjemne. Na makroúrovni sa tento problém prejaví v prípade, že kupujúci nie je schopný s predavačom komunikovať o danej tematike, lebo vôbec nepozná odbornú terminológiu z tejto oblasti.

Problém na makroúrovni nie je totožný s typovým problémom. Makroúrovňový problém môže byť aj prípadovým problémom, čiže môže vzniknúť aj v konkrétnej rečovej situácii, nemusí nevyhnutne ísť o zovšeobecnenie veľkého množstva problémov; od problému na mikroúrovni sa líši iba v tom, že sa týka mnohých jazykových foriem. Ani problém na mikroúrovni nemožno zamieňať s prípadovým problémom. Pravda, problémy na mikroúrovni sú typicky prípadové problémy, ale ich zovšeobecnením možno dospieť aj k typovým problémom, veď mnohí ľudia čelia problémom spôsobeným tými istými konkrétnymi jazykovými formami.

9. Podľa jazykového charakteru

Jazykové problémy zachytené v dotazníkoch a jazykových diároch možno podľa charakteru rozdeliť do viacerých skupín, a tie sa dajú zhrnúť do štyroch základných typov. Vo väčšine skupín možno rozoznať problémy na makro- i mikroúrovni. Tieto problémy sú veľmi rozmanité, dajú sa zaradiť do viacerých podskupín. V tejto práci sa obmedzím na popis štyroch hlavných typov, ilustrujúc ich niekoľkými charakteristickými prípadmi. Celej systemizácii sa budem venovať v inej štúdii.

9.1. Problémy súvisiace s kontextom používania jazyka

Na mikroúrovni spôsobuje problém predovšetkým použitie jazykového prostriedku, ktorý je síce z jazykového (systémového) hľadiska bezchybný, ale z nejakého dôvodu je pre hovoriaceho a/alebo adresáta za daných okolností nie celkom prijateľný, a je teda v tomto – a len v tomto – zmysle nesprávny.

Napr. ľudia bežne chodia do *krčmy*, a nie do *pohostinstva*, predsa by však boli prekvapení, keby sa nad jej vchodom zrazu objavil nápis *KRČMA*; na druhej strane by však boli udivení aj vtedy, keby niekto z nich nazýval krčmu aj v bežnej reči *pohostinstvom*.

Na makroúrovni sa ako problém kvalifikuje použitie nejakej celej jazykovej variety – dialektu, registra – alebo jazyka v situácii, v ktorej to nie je vhodné.

Nie je napr. vhodné, ak poslucháč univerzity napíše seminárnu prácu v hovorenom jazyku (v praxi zväčša ide o miešanie prvkov hovoreného a písaného jazyka), alebo keď minoritný hovoriaci použije svoj materinský jazyk v situácii, v ktorej to podľa úzu danej komunity nie je normálne, je nezvyklé.

9.2. Problémy s jazykovou realizáciou prehovoru

Pri tomto druhom základnom type je problém spôsobený tým, že hovoriaci použije neexistujúci – alebo len v reči chorých ľudí existujúci – jazykový prostriedok, alebo

z psycholingvistických či patologických príčin použije existujúci prostriedok deviantným spôsobom, i keď vo vhodnom kontexte. Tento typ sa prejavuje výlučne na mikroúrovni, pretože o žiadnej (stabilnej) variete jazyka a o žiadnom jazyku nemožno povedať, že je *ab ovo* zlý, deviantný. Na druhej strane, tento typ problému je typicky individuálny problém, nemá komunitné či celospoločenské súvislosti (s výnimkou porúch napr. patologického charakteru, ktoré si vyžadujú organizovaný zákrok, čoho predpokladom je výchova odborníkov, ako sú logopédi a pod.).

Poruchy v jazykovom prejave zdravých ľudí môžu byť dvojakého charakteru: javy disfluencie v užšom slova zmysle a prerieknutia (omyly).¹⁴ U chorých a/alebo starých ľudí sa prejavujú také poruchy, ako rečové chyby (bez ohľadu na vek), rečové dôsledky chorôb (napr. „strata jazyka“ ako dôsledok afázie), či dôsledky procesu starnutia (napr. vypadávanie slov).¹⁵

9.3. Problémy vznikajúce v dôsledku jazykového nedostatku

Pod jazykovým nedostatkom rozumieme rôzne nedostatky v jazykových znalostiach hovoriacich. Ak jazykový nedostatok pozostáva z nepoznania alebo nedostatočného poznania konkrétneho jazykového prvku či formy, ktorú by autor komunikátu v danej rečovej situácii práve potreboval, jazykový problém vzniká na mikroúrovni. Na makroúrovni spôsobuje jazykový nedostatok problém vtedy, keď hovoriaci nie je schopný komunikovať spôsobom, ktorý by zodpovedal podmienkam danej komunikačnej situácie, resp. adresát nie je schopný porozumieť tomu, čo mu komunikačný partner z objektívneho hľadiska zrozumiteľne hovorí, čiže nepozná alebo dostatočne nepozná jazykovú varietu či jazyk obvykle používaný v takejto komunikačnej situácii. K makroúrovňovým problémom radíme aj absenciu jazykových zručností.

9.4. Problémy majúce pôvod v samotnom jazykovom systéme

V prípade štvrtého – v podmienkach maďarského jazyka pomerne marginálneho – typu hovoriacemu bráni v komunikácii samotný jazyk, jazykový systém, jeho nedostatky, nejednoznačnosť. Aj tu poznáme viaceré subkategórie.

Ako príklad môžeme uviesť problematiku tvorenia záporu zo slovesa *nenávidieť* v slovenčine, problém v jazykovom rozlišovaní pojmov 'bad' a 'evil', medzi ktorými je obrovský rozdiel, napriek tomu sa na obidve často používa slovo *zlý*, pričom v množstve prípadov kontext nerobí význam jednoznačným.

Záver

Vo svojom príspevku som rozoberal niektoré otázky jazykových problémov; najväčšiu pozornosť som venoval systemizácii problémov na základe jazykového materiálu z empirických výskumov a na základe vlastných skúseností. Teoretickou bázou pre výskum jazykových problémov bola teória jazykového manažmentu, ktorá sa zdá byť vhodnejšou pre objasnenie teoretických otázok aj pre praktické riešenie problémov než akákoľvek iná teória. Po stručnom predstavení teórie jazykového manažmentu som definoval pojem jazykového problému tromi spôsobmi: vychádzajúc zo všeobecného pojmu problému ako takého, z hľadiska noriem uplatňovaných v procese interakcie (to je prístup súladný s teóriou jazykového manažmentu), a nakoniec

z hľadiska následkov problémov. Druhý a tretí spôsob vymedzenia kategórie problémov sa vzťahuje na tzv. prípadové problémy, čiže na konkrétne, reálne sa vyskytujúce problémy, ktoré sa viažu na čas a miesto, resp. na konkrétnych hovoriacich. Z týchto prípadových problémoch môžeme vyabstrahovať typové problémy, uspokojivé riešenie ktorých sa môže aj zásadne líšiť od riešenia prípadových problémov.

V ďalšej časti svojho príspevku som sa pozrel na jazykové problémy ako na témy výskumu: konštatoval som, že na spoznávanie jazykových problémov na úrovni komunít za najvhodnejšiu považujem metódu presadzovanú prívržencami teórie jazykového manažmentu, čiže metódu vychádzajúcu z jazykových problémov laických hovoriacich. Dotkol som sa aj otázky možnosti výskumu jazykových problémov Maďarov na Slovensku, resp. som referoval o prvých uskutočnených krokoch v tomto smere.

V nosnej kapitole svojej práce som predstavil typy jazykových problémov z deviatich rôznych hľadísk, uvádzajúc k nim aj ilustračné prípady. Rozlíšenie typov jazykových problémov je dôležité nielen z hľadiska teórie, ale aj pre hľadanie praktických možností ich vyriešenia: problémy rovnakého typu si zjavne vyžadujú rovnaké či podobné riešenia. Z dôvodu obmedzenia rozsahu som sa už nemohol venovať „podstate“, čiže zaobchádzaniu s problémami (vyriešenie je iba jedným z viacerých spôsobov zaobchádzania), tejto otázke sa venujem v inom príspevku (pozri Lanstyák 2010b).

Poznámky

- 1 Fokusované (focused) sú také spoločenstvá, v ktorých existuje štandardná varieta s veľkou autoritou, ktorá je široko akceptovaná, rešpektovaná a oddelená od iných variet. Takéto sú väčšinou spoločenstvá v moderných národných štátoch (Trudgill 1992/1997, s. 43 – 44).
- 2 James Milroy (2001, s. 530) nazýva kultúrami so štandardným jazykom (standard language cultures) spoločenstvá, v ktorých si ľudia myslia, že ich jazyk existuje v štandardizovanej podobe, a toto ich presvedčenie ovplyvňuje spôsob, akým uvažujú o vlastnom jazyku aj o jazyku iných. Výrazná prítomnosť štandardnej variety s veľkou autoritou a s ňou spojená štandardistická jazyková ideológia silne ovplyvňuje myslenie ľudí, čo je podľa môjho názoru zdrojom mnohých jazykových problémov, ktoré sa v spoločenstvách bez štandardnej variety jazyka, alebo v spoločenstvách so štandardnou varietou, ktorá ale nie je natoľko dominantná, vôbec nevnárajú.
- 3 Difúzne (diffuse) sú spoločenstvá, ktorým chýba stabilný systém jazykových noriem. Štandardná varieta – ak vôbec existuje – hrá menšiu úlohu, realizuje sa ako interlekt, v bežnej reči sa často mieša s inými varietami, jazykové normy nie sú vždy stabilné a často sa uplatňujú v tej istej situácii rôzne normy, ktoré si navzájom konkurujú. (Trudgill 1992/1997, s. 76)
- 4 Japonskí lingvisti v poslednom čase hovoria o „Welfare Linguistics“, o lingvistiky, ktorá prispieva k spokojnosti i prosperite daného jedinca alebo spoločenstva; riešenie jazykových problémov považujú za súčasť takto chápanej lingvistiky (pozri Muraoka 2009).
- 5 Jednoduchý jazykový manažment a organizovaný jazykový manažment sú dva dôležité pojmy teórie jazykového manažmentu. Jednoduchý manažment je formovanie jazyka laickým hovoriacim (napr. keď sa hovoriaci opraví alebo opraví komunikačného partnera, keď dá meno svojmu dieťaťu, keď zapíše svoje dieťa do školy s takým či onakým vyučovacím jazykom atď.). Organizovaný manažment je činnosť vykonávaná odborníkmi; patrí sem napr. jazykové plánovanie a v mnohých krajinách aj kultivácia jazyka. Pozri napr. Nekvapil 2006, s. 96; 2009, s. 2; Nekvapil – Nekula 2008, s. 271 – 272. Teória jazykového manažmentu je komplexná teória zameraná na riešenie jazykových problémov, ktorá zahŕňa všetky druhy jazykového manažmentu v širšom zmysle slova, vrátane dobre známeho jazykového plánovania a kultivácie jazyka. (Podrobnejšie pozri Lanstyák 2010b s. 55.)
- 6 Ako vidíme, táto posledná definícia charakterizuje jazykový problém z viacerých uhlov pohľadu: z emocionálneho (neprijemné pocity), komunikačného (komunikačná porucha), jazykového (používanie

- iných jazykových prostriedkov) a psycholingvistického hľadiska (používanie špecifických dekodovacích úkonov).
- 7 V odbornej literatúre jazykového manažmentu sa prípadové problémy, vyskytujúce sa v konkrétnych životných situáciách hovoriacich, nazývajú neadekvátnosti; typové problémy, sledovateľné z „offline“ perspektívy, sa nazývajú jazykové problémy.
 - 8 Jazykovú biografiu tvorí popis životných udalostí jednej osoby súvisiacich s jazykom: kedy, ako si osvojila, od koho sa naučila jazyky, ktoré ovláda, ktorý jazyk na aký účel používala a používa, ako sa časom menili jej jazykové znalosti, resp. jej vzťah k jednotlivým jazykom atď.
 - 9 Aj keď majú odlišnú tematiku, na tento účel sú dobre využiteľné aj rozhovory zamerané na zmapovanie bratislavskej multilingválnosti v medzivojnovom období. Tento výskum vedie Jozef Tancer z Katedry germanistiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Do polovice januára 2010 sa uskutočnili viacjazyčné rozhovory (v slovenčine, nemčine a maďarčine) so 42 respondentmi v rozsahu asi 50 hodín. Z jedného rozhovoru sú pripravené úryvky na publikovanie vo forme „konštruovaného“ (a štylizovaného) rozhovoru (pozri Lanstyák – Tancer 2009).
 - 10 Efemérne problémy nie sú totožné s vyššie spomenutými prípadovými problémami. Prípadový problém môže byť aj trvácný, alebo môže patriť do akejkolvek inej kategórie, podstatné je, aby sme na neho hľadeli ako na individuálny, „hic et nunc“ problém. Teda každý efemérny problém je prípadový, ale zďaleka nie každý prípadový problém je efemérny.
 - 11 Muraoka (2009) popri riešiteľných a neriešiteľných problémoch ako tretí typ uvádza skupinu problémov, ktoré sú z hľadiska komunikatívneho obohacujúce (problems as communicative resources). Tieto však ani nie sú problémami, alebo ak sú, majú miesto v inom usporiadaní: sú to prejavy, hodnotenie ktorých nie je jednoznačné – podľa jedných ide o problémy, podľa iných nie. Hodnotenie často závisí od toho, cez prizmu akej jazykovej ideológie sledujeme tieto problémy.
 - 12 Príklady sú uvedené pri kategorizácii problémov podľa trvácnosti (2. bod).
 - 13 Je všeobecne známe, že prejavy disfluencie sú zo psycholingvistického hľadiska potrebné v hovorenej komunikácii, lebo zabezpečujú pre poslucháča čas potrebný na pochopenie obsahu komunikácie. Preto text, ktorý sa číta, aj keď bol napísaný viac-menej v štýle hovoreného jazyka, je práve pre absenciu prejavov disfluencie pre poslucháča oveľa ťažšie zrozumiteľný, ako voľne prednesený text.
 - 14 V širšom slova zmysle aj prerieknutia patria medzi javy disfluencie.
 - 15 Riešenie jazykových problémov patologického charakteru nepatrí do pôsobnosti odborníkov na jazykový manažment, nakoľko ide o zdravotné problémy. Celkom ich ale nemôžu ignorovať, pretože laickí hovoriaci spomínajú tieto problémy medzi jazykovými problémami.

Literatúra

- BOGNÁR, Márta 2008. *Kontaktusjelenségek – ahogy a magyar szakosok látják és használják őket*. Bratislava: FiF UK (diplomová práca).
- HOBOTH, Katalin 2007. *Nyelvkiépülés. Megakadásjelenségek, kódváltások és kontaktusjelenségek egy kétnyelvű férfi nyelvhasználatában*. Bratislava: FiF UK (diplomová práca).
- KOLLÁTH, Anna – LANSTYÁK, István 2007. Nyelvi probléma. In BENŐ, Attila – FAZAKAS, Emese – SZILÁGYI, N. Sándor (eds.): *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére I*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, s. 471 – 493.
- JERNUDD, Björn H. – NEUSTUPNÝ, Jiří V. 1987. Language planning: for whom? In Laforge (ed.): *Proceedings of the International Colloquium on Language Planning*. Québec: Les Presses de L'Université Laval, s. 71 – 84.
- LANSTYÁK, István 2007. A nyelvhelyesség mint nyelvi probléma. *Kisebbségkutatás*, r. 16, č. 2, s. 199 – 213.
- LANSTYÁK, István 2008. *A nyelvi napló mint a nyelvi problémák feltárásának eszköze*. Prednáška na 5. Alkalmazott Nyelvészeti Műhelytalálkozó (5. Kolokvium pre aplikovanú jazykovedu) v Budapešti 18 – 19. septembra 2008.
- LANSTYÁK, István 2009a. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, r. 11, č. 1, s. 27 – 44.
- LANSTYÁK, István 2009b. Nyelvi probléma és iskola. In KOLLÁTH, Anna (ed.): *A muravidéki kétnyelvű oktatás két évszázada*. Maribor etc.: Zora, s. 226 – 252.

- LANSTYÁK, István – TANCER, Jozef 2009. Egy nyelvet megtanulni nem kötelesség, hanem jog. Interjú Mayer Judit pozsonyi lakossal. In LANSTYÁK, István – MENYHÁRT, József – SZABÓMIHÁLY, Gizella (eds.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV.* Dunaszerdahely: Gramma, s. 175 – 191.
- LANSTYÁK, István 2010a. Typy jazykových problémov v maďarskej jazykovej komunite. In KREKOVÍČOVÁ, Eva – UHRINOVÁ, Alžbeta – ŽILÁKOVÁ, Mária (eds.): *Kontexty identity. Jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej.* Békešská Čaba: Ústav etnológie SAV – Katedra slovanskej filológie Filozofickej fakulty Eötvösa Loránda.
- LANSTYÁK, István 2010b. A nyelvi problémák kezelése. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, r. 12, č. 3, s. 53 – 76.
- LANSTYÁK, István – Szabó Mihály, Gizella 2000/2002. Nyelvi jogaink érvényesítésének nyelvi feltételei. In *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, s. 117 – 126.
- LANSTYÁK, István – RABEC, István 2008. A szó elszáll, a hangfelvétel és a lejegyzés megmarad. In ZELLIGER, Erzsébet (ed.): *Nyelv, területiség, társadalom.* Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 228., s. 309 – 325.
- MENYHÁRT, József 2002. Nyelvünk és törvénye. A hivatalos ügyintézés nyelve Dunaszerdahelyen és Nyékvárkonyban a kisebbségi nyelvhasználati törvény érvénybelépése óta. In LANSTYÁK, István – SIMON, Szabolcs (eds.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, s. 34 – 56.
- MENYHÁRT, József 2004. A katolikus egyház nyelvpolitikája Szlovákiában. In LANSTYÁK, István – MENYHÁRT, József (eds.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről II.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, s. 28 – 51.
- MILROY, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* Vol. 5, No. 4, s. 530 – 555.
- MISAD, Katalin 1998. A magyar nyelv használata a hivatalos érintkezésben. In LANSTYÁK, István – SIMON, Szabolcs (eds.): *Tanulmányok a magyar—szlovák kétnyelvűségről.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, s. 43 – 68.
- MISAD, Katalin 2009a. A magyar mint kisebbségi nyelv használatának gyakorlata a hivatalos érintkezésben. In MISAD, Katalin: *Nyelvi kontaktusok. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok.* Dunaszerdahely: Lilium Aurum, s. 71 – 91.
- MISAD, Katalin 2009b. A szaknyelvi regiszterek fejlesztésének szemantikai és pragmatikai összefüggései szlovákiai magyar viszonylatban. In MISAD, Katalin: *Nyelvi kontaktusok. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok.* Dunaszerdahely: Lilium Aurum, s. 11 – 27.
- MURAOKA, Hidehiro 2009. A typology of problems in contact situations. In NEKVAPIL, Jiří – SHERMAN, Tamah (eds.): *Language Management in Contact Situations. Perspectives from Three Continents.* Frankfurt (Main): Peter Lang, s. 151 – 166.
- NEKVAPIL, Jiří 2003. Language biographies and the analysis of language situations: on the life of the German community in the Czech Republic. In NEKVAPIL, Jiří – ČMERJKOVÁ, Světlá (eds.): *Languages and Language Communities in the Czech Republic. International Journal of the Sociology of Language*, No. 162, s. 63 – 83.
- NEKVAPIL, Jiří 2004. Language Biographies and Management Summaries. *Language Management in Contact Situations III. Report on the Research Project.* No. 104., Graduate School of Social Sciences and Humanities, Chiba University, Japan, s. 9 – 33.
- NEKVAPIL, Jiří 2006. From Language Planning to Language Management. *Sociolinguistica*, 20, s. 92 – 104.
- NEKVAPIL, Jiří 2009. The integrative potential of Language Management Theory. In NEKVAPIL, Jiří – SHERMAN, Tamah (eds.): *Language Management in Contact Situations. Perspectives from Three Continents.* Frankfurt (Main): Peter Lang, s. 1 – 11.

- NEKVAPIL, Jiří – NEKULA, Marek 2008. On Language Management in Multinational Companies in the Czech Republic. In LIDDICOAT, Anthony J. – BALDAUF, Richard B. Jr. (eds.): *Language Planning and Policy. Language Planning in Local Contexts*. Clevedon – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters, s. 268 – 287.
- PRESINSZKY, Károly 2005. „De lassan elsajátítottam a magyar nyelvet és mindent, ami velem volt kapcsolódva...” Egy szlovák–magyar kétnyelvű beszélő írásbeli nyelvhasználata. In LANSTYÁK, István – MENYHÁRT József (eds.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, s. 96 – 119.
- SZABÓMIHÁLY, Gizella 2002. A kisebbségi nyelvhasználati törvény gyakorlati alkalmazása és a szlovák hivatalos (jogi-közigazgatási) szövegek magyarra fordításának kérdései. In LANSTYÁK, István – SIMON, Szabolcs (eds.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, s. 169 – 200.
- TRUDGILL, Peter 1992/1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.

Preklad István Lanstyák, Eleonóra Sándor